

**A sündisznó és a kaméleon:
Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal
levélváltása**

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Tudományos Diákköri Konferencia

Dolgozat

**A sündisznó és a kaméleon:
Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal
levélváltása**

Szeged, 2025

Tartalom

Bevezetés	4
Szakirodalmi áttekintés	5
A levelek lelőhelye és azok rövid ismertetése	9
A levelezés táblázatos áttekintése	11
Tranquillus és Verancsics kapcsolata	12
Egy barátság krízise?	13
„Sorok között”	19
Egy idős ember számvetése	22
Az öregúr kritikája	24
A történetírás fontossága.....	26
Érvek és ellenérvek	29
Összegzés.....	31
Levél átírási szempontjai	32
Tranquillus Andronicus Verancsics Antalnak	33
Bibliográfia	35

Bevezetés

A dolgozat célja Tranquillus Andronicus (1490–1571) és Verancsics Antal (1504–1573) szoros kapcsolatának és annak változó dinamikájának bemutatása az 1538 és 1571 közötti időszak levelezésének részletes és alapos elemzésével. Az elemzés során nemcsak kettejük barátságának alakulását vizsgálom, hanem azt a kulturális és politikai közeget is, amelyben életük és tevékenységük kibontakozott. Ezek a levelek nem pusztán személyes hangvételűek, hanem számos ponton érintik koruk legfontosabb társadalmi és politikai kérdéseit, ezáltal fontos történeti forrásként is szolgálnak. A dolgozatban részletesen kitérek az 1538-as levelekre, amelyeket egy ideiglenes barátsági krízis lenyomataiként is értelmezhetők. Ez a konfliktus különösen érdekes, mert megmutatja, miként hatottak az egyéni érdekek, politikai helyzetek és személyes érzések a humanisták közötti kapcsolatokra. Az 1550-es évek levelezései már más kontextusban jelennek meg: itt Verancsics és Tranquillus barátságának új szakaszát láthatjuk, amikor politikai helyzetük és nézeteik újra közelebb hozták őket egymáshoz. Az 1569-es és 1571-es évek késői levelei pedig a barátságuk beteljesedett formáját tükrözik, valamint a humanista gondolkodás érett vonásait emelik ki.

A dolgozat végén pedig függelékként csatolok egy eddig publikálatlan levelet, melyet Tranquillus Andronicus írt.

Szakirodalmi áttekintés

Dolgozat témáját két humanista, Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal néhány szünetekkel tarkított, mégis évtizedeken átívelő levelezése képezi. A szakirodalmi áttekintést viszont Tranquillus irányából fogom megtenni, hiszen vele igen keveset foglalkozott eddig a szakma, és neve sem cseng olyan ismerősen, mint Verancsics Antalé, noha a maga korában Tranquillus is igen ismert ember volt. A hosszú élete során számos helyen megfordult, több udvarban teljesített követi szolgálatot, emellett pedig ontotta magából a műveket, bár ezek egy része mára elveszett. Bár az elmúlt bő 100 évben többen is foglalkoztak vele, élete, irodalmi tevékenysége relatíve kevésbé feldolgozott. Ebben a fejezetben, bevezetésként, szeretném összefoglalni azon tanulmányokat, melyek Tranquillus Andronicus életével, esetleg életének egy-egy mozzanataival foglalkoznak. Szeretném kiemelni azokat a témákat, amelyekkel az eddigi tanulmányok foglalkoztak, esetleg rámutatni hiányosságaikra, valamint bemutatni, hogy milyen forrásanyagból dolgoztak.

A kevés, szakirodalomként szóba jöhető szöveg közül mindössze kettő íródott magyar nyelven, emellett pedig három, kifejezetten Tranquillusszal foglalkozó idegennyelvű tanulmányt említhetünk. Időrendben az első tanulmányt Lukinich Imre írta 100 évvel ezelőtt, míg az utolsót Barta Gábor több mint 30 éve. Mivel mindkettő Tranquillus-életrajzot írt, ezért érdekes volt számomra a kettőt összevetni, hogy vajon egyetértenek-e mindenben, illetve, hogy 70 év alatt milyen új információ derült ki humanistánkról. Maria Cytowska, Ritoókné Szalay Ágnes és Silvano Cavazza nem írt teljes körű életrajzot, csupán Tranquillus életének egyes aspektusaira reflektáltak.

Lukinich Imre történész és egyetemi tanár volt. Dolgozott a pozsonyi, illetve a budapesti egyetemen, igazgató volt az Országos Levéltárban, majd az Országos Széchényi Könyvtárban. Leginkább Erdély története, a Rákóczi-korszak és a lengyel-magyar kapcsolatok foglalkoztatták. Számos tanulmányt írt ezekben a témákban, ám számunkra most értelemszerűen a Tranquillus Andronicus életével foglalkozó tanulmánya lesz érdekes.

A nem túl terjedelmes szöveg¹ címe is utal rá, illetve a szerző is megerősíti, hogy ez nem egy átfogó biográfia, a szerző csupán arra vállalkozik, hogy összegyűjtse az addig ismert életrajzi adatokat. Bevezetéseképp Lukinich bemutatja a korabeli helyzetet, hogy a dalmát humanista milyen események folytán került a magyar uralkodók látókörébe. A tanulmány nagy része Tranquillus politikai karrierjét tárgyalja, annak is főképp 1527 és 1542 közé eső időszakát. Az ezt megelőző évekről csak keveset szól, főleg tanulmányait említi. Lukinich számára a

¹ LUKINICH Imre: *Tranquillus Andronicus életéhez*. Levéltári Közlemények, 1923, 179-186.

leghangsúlyosabb rész Tranquillus Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd szolgálatában töltött időszaka. Ismereteinek fő forrásaként Hieronim Łaski levelezését, Tranquillus jelentéseit, valamint Ferdinánd megbízóleveleit jelöli meg. A tanulmány második felében Lukinich nagy terjedelmű latin szöveget idéz Tranquillus panaszleveleiből, melyekben arról ír, hogy anyagi gondjai adódtak, és ennek következtében mennyi mindentől meg kellett válnia. A tanulmány végén pedig vázlatosan összefoglalja életének utolsó negyed századát, ahol Tranquillus Verancsics Antallal folytatott levelezését használja sorvezetőnek. Az utolsó lábjegyzetben viszont jelöli azokat a leveleket, melyekről tudomása van: „*Verancsics összes munkái. X., 3-11. II. Néhány levele megtalálható a budapesti egyetemi könyvtár kéziratárában. Catalogus manuscriptorum II. 766., III. 755-759. és az Orsz. Levéltárban őrzött Nádasdy-levéltárban, és pedig 27 levél Nádasdy Tamáshoz (1532-1560), egy Carabeto Bertalan, Nádasdy Tamás orvosához (1545), egy Oláh Miklós zágrábi püspökhöz (1546) és végül egy címzés nélkül való, mely 1567-ben Sárvárrott kelt.*”² Azonban a Nádasdy-gyűjtemény leveleit a munkájában nem használta fel, mivel kizárólag Verancsics-levelek alapján dolgozott.

Ezt a hiányt pótolva 65 évvel később már egy részletesebb Tranquillus-életrajz született a kora újkor kiváló kutatója, Barta Gábor tollán,³ aki szintén történész volt. Főként a 15–17. századi Magyarország történetével foglalkozott, különös figyelmet fordított Erdélyre, emellett a magyarországi török világra; foglalkozott a Dózsa György-féle parasztfelkeléssel, valamint a mohácsi csata korának történetével.

Barta valamivel terjedelmesebben és átfogóbban írt Tranquillus életéről. A tanulmány három nagyobb egységre osztható: az első részben időrendben végigvezeti az olvasót Tranquillus életén, a második részben pedig (a tanulmány címének megfelelően) megpróbálja kielemezni, hogy miért is tekintik sikertelennek a dalmát humanistát, végezetül pedig néhány oldalt szentel Tranquillus Andronicus és Nádasdy Tamás kapcsolatának.

Barta a bevezető részben felsorolta, kik azok, akik már foglalkoztak valamilyen aspektusból Tranquillus Andronicus életével. Részletesebben írt Tranquillus életének első 40 évéről, viszont még mindig hiányos ez a szakasz. Lukinich tanulmányával összevetve nagyjából egyeznek az évszámok és a megjelölt tartózkodási helyek, csupán pár helyen van eltérés, összességében azonban Barta tanulmánya jóval informatívabb. Kifejezetten részletesen mutatja be Tranquillus politikai karrierjét: hosszan taglalja Tranquillus egy-egy követségét,

² LUKINICH: *Tranquillus...*, 186.

³ BARTA Gábor: *Egy sikertelen humanista a 16. században [Andronicus Tranquillus]*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században*. Szeged, 1988, 61–77.

honnan utazott hová, valamint útközben kikkel sodorta össze az élet. Barta nagyobb forrásanyagból dolgozott elődjéhez képest, melyből következik, hogy életének végéről is sokkal részletesebb leírást kapunk. Szinte évekre lebontva megírja, hogy humanistánk hol tartózkodott, illetve mivel töltötte „nyugdíjas” éveit.

A tanulmány második részében Barta minden egyes fontosabb életmozzanatra visszatér, és azt megpróbálja elemezni, illetve példákat hoz Tranquillus azon megnyilvánulásaira, amik oda vezettek, hogy Barta a sikertelen jelzöt süthette rá. A követi megbízatásokon kívül írással is töltötte idejét, melyek közül ugyan több is elveszett, de a korban némelyek igen nagy visszhangot keltettek. Emellett pedig a levelezésében is rengeteg példát találunk modortalanságára. Emiatt nevezte Barta Tranquillust sündisznóba oltott mimózának a tanulmányában.

Barta befejezésképp még szentel néhány oldalt Tranquillus és Nádasdy barátságának, itt információinak forrása Nádasdy-missiles-ben őrzött és máig kiadatlan Tranquillus-levelezés volt. Fel is teszi a kérdést, hogy a két embert mi kötötte össze ilyen szorosan, holott Tranquillus olykor nem bánt túl tisztelettudóan főrangú barátjával.

A két átfogó életrajz után térjünk rá azokra a szövegekre, amelyek Tranquillus tevékenységének csupán egy-egy aspektusát vizsgálják. Maria Cytowska tanulmányával⁴ kezdem, mivel ő foglalkozott Tranquillus Andronicus életének lengyelországi időszakával, még a diplomáciai karrierje előtt. Maria Cytowska lengyel klasszika-filológus volt, aki az antik kultúrát és annak befogadását kutatta a lengyel és európai irodalomban. A varsói egyetemen dolgozott professzorként, valamint vezette a Neolatin tanszéket is. A neolatin irodalom kapcsán sokat foglalkozott Erasmusszal. Ahogy említettem, tanulmányában Tranquillus életének korai, a magyarországi szakirodalomban éppen csak érintett, lengyelországi szakaszával foglalkozott. A bevezetésben adott egy áttekintést egész pályafutásával kapcsolatban, hogy kinél vállalt szolgálatot és milyen szerepben, de a tanulmány nagy részét Tranquillus azon műveinek elemzése tölti ki, melyek lengyel vonatkozásban íródtak.

A következő tanulmányt Ritoókné Szalay Ágnes írta német nyelven.⁵ A magyarországi humanizmuskutatás egyik legkiválóbb alakjaként fő kutatási területe a 15–16. századi neolatin irodalom volt. Számtalan szövegkiadást, műelemzést, művészet és eszmetörténeti tanulmányt köszönhet neki a szakma. Kutatásai egyik fő vezérfonala Janus Pannonius életműve köré

⁴ CYTOWSKA, Maria: *Andronicus Tranquillus dalmata – a Łaski család és Zápolya János udvarának familiárisa*. In: *Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Budapest, 1969, 130–140.

⁵ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Andronicus Tranquillus Dalmata und die Vita aulica*. In: *Ziva antika*. Skoplje, 1975, 202–209.

szerveződtek. Habár Ritoókné célja nem életrajzírás volt, elég részletesen tárgyalja Tranquillus életének egyes mozzanatait. A tanulmánynak a Ferdinánd király politikája ellen írt, 1564-es gúnyverset tartalmazó röplap elemzése ad keretet, valamint a Sylla-dialógusban megfogalmazott életszemlélet vizsgálata. Ez a bevezető és záróakkord közt pedig többé-kevésbé időrendben kiemeli Tranquillus életének egyes szakaszait. A korai szakaszáról ír valamivel részletesebben, az egyetemi próbálkozásairól, valamint az általa is sikertelennek tartott udvari karrierjéről Politikai pályafutását csupán érintőlegesen tárgyalja, ám valamivel részletesebb áttekintést ad kései, a dalmáciai visszavonultságban töltött éveiről.

Silvano Cavazza a Trieszti Egyetemen dolgozott, mint történész. Cavazza munkái hozzájárultak a reformáció folyamatának mélyebb megértéséhez az osztrák és észak-olasz területeken. A vallási változások és a protestantizmus terjedése iránti érdeklődésének köszönhetően jobban megismerhettük a reformáció hatásait a régióban, emellett kutatásai segítették a humanista hagyományok és gondolkodásmód terjedésének és befolyásának nyomon követését.

Silvano Cavazza összefoglalja a tanulmányában⁶ Tranquillus életének történéseit, azonban az írásain és azok következményein van a hangsúly. Legnagyobb figyelmet az V. Piusnak írt levélnek szentel, amely még Tranquillus halála után is nagy port kavart. Emellett többször is meggyült a baja az egyházzal, és lutheranizmussal is megvádolták, amikor felmerült a gyanú, hogy Ferdinánd király halála után részt vett a Ritoókné által is elemzett gúnyirat megírásában és terjesztésében. Emellett pedig Cavazza egy hosszabb fejezetet szentel a jelen dolgozatban is taglalt kapcsolatnak, mely Tranquillus, a helyét nehezen találó humanista és Verancsics, a fényes karriert befutó püspök között volt. Silvano Cavazza írásában olvashatjuk, hogy Andronicus Tranquillus és Verancsics Antal kapcsolata a két humanista eltérő életútja és világnézete ellenére fennmaradt. Verancsics a katolikus egyház hűséges képviselője volt, míg Andronicus élete későbbi szakaszában egyre kritikusabban viszonyult hozzá. A két személy közötti eltérések mégsem szüntették meg kapcsolatukat, bár ez a különbözőség feszültségeket is generált közöttük. Ennek ellenére levelezésük mély intellektuális párbeszédet tükröz, amelyben nézeteiket és dilemmáikat ütköztették.

⁶ CAVAZZA, Silvano: *Tranquillo Andronico e a guerra contra i Turchi, 1569–1571*. In: *Rivista di Studi Ungheresi*. Roma, 1986, 21–40.

A levelek lelőhelye és azok rövid ismertetése

Dolgozatom célja, hogy Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal levelezésének alapos elemzésén keresztül szisztematikusan vizsgáljam kapcsolatuk alakulását, annak főbb témáit, fordulópontjait. A levelezés nem csupán baráti vagy politikai szempontból, hanem irodalmi és historiográfiai jelentőségét tekintve is rendkívül gazdag forrásanyag, amely számos dimenzióban ad lehetőséget a két humanista közötti dinamikák feltárására. Az alábbi fejezet célja, hogy áttekintést nyújtson kettejük fennmaradt levelezéséről, kronológiai és tematikus csoportosításban, bemutatva a rendelkezésünkre álló anyagot és az abból levonható következtetések kereteit.

Szalay Lászlónak és Wenzel Gusztávnak köszönhetjük Verancsics Antal összes munkájának 12 kötetre rúgó kiadását,⁷ amelyben megtalálhatók történelmi dolgozatai, első és második portai követsége során keletkezett iratai/jegyzetei, valamint vegyes levelei. Verancsics nemcsak az általa írott, hanem a neki írt leveleket is bemásolta a gyűjteménybe, mely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) található.⁸ A Szalay-féle kiadásban ezeket a 6–12. kötet tartalmazza. Ezek között 13 olyan levél maradt fenn, amelyet Verancsics Antal és Tranquillus Andronicus váltottak egymással. A kutatómunka első lépéseként kigyűjtöttem és rendszereztem a leveleket. Az elsőként kínálkozó szempontnak a kronológiai csoportosítás tűnt, ám utóbb kiderült, hogy ezek az időrendi egységek tematikus csoportokként is működnek. Az egyes levélcsoportok közt nagy időbeli hézagok vannak, ezekről a szünetekről a fennmaradt levelezésanyag alapján nem eldönthető, hogy nem születtek, vagy csak nem maradtak fenn ezekből az évekből levelek. Az említett kronológiai beosztás alapján a következő levélcsoportok különíthetők el. A 6. kötetben összesen öt levél található, amelyek mindegyike az 1538-as évben íródott. A 7. kötetben három levél található: ezek nem sokkal Verancsics Antal pártváltása után,⁹ 1550-ben íródtak. A 9. kötetben van egy Tranquillusnak címzett levél az 1564-es évből, emellett pedig szintén van egy Verancsics-levél, amelyben említést tett róla, de ennek nem Tranquillus a címzettje. Végül a 10. kötetben további négy egymáshoz írott levelet találunk, amelyek már mind életük kései szakaszában, 1569 és 1571 között íródtak.

A kutatásom során felfigyeltem Nemes Gábor egy közleményére,¹⁰ aki elkezdte rendszerezni a Győri Egyházmegyei Levéltárban található Verancsics levélhagyatékot, és így tudomásomra

⁷ VERANCICS Antal: *Összes munkái*, kiad. SZALAY László és WENZEL Gusztáv, 12 köt. Pest, 1857–1875.

⁸ OSZK Kt. Fol. Lat. 1681. I–IV.

⁹ 1530 és 1539 között Szapolyai János király szolgálatában állt, többször teljesített követi megbízásokat. Szapolyai halála és Buda eleste után is kitartott Izabella királyné mellett: Erdélybe költözött, és a '40-es években főképp diplomáciai megbízatások miatt utazgatott. 1549-ben átpártolt I. Ferdinánd királyhoz.

¹⁰ NEMES, Gábor: *Verancsics Antal győri irathagyatéka*. In: *In labore fructus*. Győr, 2011, 334.

jutott, hogy a Szalay-Wenzel kiadáson túl még legalább egy darabbal bővíthető kettejük levelezése, mégpedig egy 1570-ben Tranquillus által írt levéllel. Mivel ennek egyetlen kéziratosa példánya van,¹¹ nyomtatott kiadása még nincs, így fontosnak gondoltam, hogy a dolgozat végén függelékben közöljem az átírt és jegyzetelt szöveget.

Ahogy fentebb már jeleztem, a leveleket először pusztán kronológiai szempontok alapján soroltam a fentebbi három csoportba, minthogy az évkörök alapján ezek világosan és első pillantásra is jól elkülönülnek egymástól. Az első csoport az 1538-as leveleket tartalmazza, amelyek első olvasatra úgy tűnhetnek, hogy a barátságuk átmeneti krízisének a lenyomatát őrzik, viszont, ha kitekintünk egy kicsit a levelezésből, és más szövegeket is bevonunk, akkor felmerül, hogy Verancsics okkal vette fel a kapcsolatot a Tranquillusszal, ahogy erre a dolgozat megfelelő fejezetében rámutatok. A második csoportba tartoznak azok a levelek, amelyek Verancsics Antal pártváltása után keletkeztek, amikor is újra egy politikai oldalon (a Habsburgokén) állt a két humanista. A két levélcsoport közt kimaradt 12 év, a fennmaradt levelek alapján úgy tűnik, ezen időszakban nem tartották egymással levelezés útján a kapcsolatot, bár ezt nem tudhatjuk biztosan. Személyesen biztosan találkoztak: 1539-ben, amikor Tranquillus Hieronym Łaski (1496–1541) társaságában Moldvába tartott, Krakóban összeakadt Verancsics Antallal.¹² Végül a harmadik csoportba azokat a leveleket soroltam, amelyeket (úgy tűnik, ismét egy hosszabb szünet után) életük késői szakaszában írtak egymásnak. Ezekben a levelekben kezdenek el mélyebben igazán irodalmi témákról beszélgetni, ezekben esik szó a történetírásról vallott nézeteikről is, ezek irodalomtörténeti, historiográfiai jelentősége tehát kiemelkedően nagy, de ahogy látni fogjuk, itt is bevonhatók a vizsgálatba Tranquillus egyéb írásai.

¹¹ GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200

¹² BARTA: *Egy sikertelen humanista...*, 63.

A levelezés táblázatos áttekintése

Ssz.	Kitől → Kinek	Dátum	Szalay-kötet	Fol. Lat. 1681.
I. Csoport				
I.	VA → TA	1538. máj. 26.	VI. k.: 16-18. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 13r-15v
II.	TA → VA	1538. júl. 11	VI. k.: 20. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 16v
III.	VA → TA	1538. aug. 1.	VI. k.: 20-22. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 16v-18r
IV.	VA → TA	1538. okt. 9.	VI. k.: 30-31. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 25v-27r
V.	TA → VA	1538. okt. ?	VI. k.: 32-33. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 27r-29r
II. Csoport				
VI.	VA → TA	1550. jan. 10.	VII. k.: 21-22. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 363v-365r
VII.	TA → VA	1550. febr. 25.	VII. k.: 42-43. o.	Fol. Lat. 1681.?
VIII.	VA → TA	1550. márc. 12.	VII. k.: 49-51. o.	Fol. Lat. 1681. I. k: 388r-390r
III. Csoport				
IX.	VA → TA	1564. jún. 16.	IX. k.: 68. o.	Fol. Lat. 1681. IV. k: 10r
X.	TA → VA	1569. okt. 19.	X. k.: 3-11. o.	Fol. Lat. 1681. III. k: 251r-254v
XI.	TA → VA	1570. febr. 2.	X. k.: 40-47. o.	Fol. Lat. 1681. III. k: 245r-248v
XII.	TA → VA	1570. szept. 20.	-	GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.
XIII.	TA → VA	1571. jún. 30.	X. k.: 215-219. o.	?
XIV.	VA → TA	1571. júl. 8.	X. k.: 236-239. o.	?

Tranquillus és Verancsics kapcsolata

Bár a két humanista egyaránt dalmát származású, a Verancsics kapcsolati hálóját feldolgozó, úttörő jelentőségű tanulmányában Gál-Mlakár Zsófia – valószínűleg Barta Gábor nyomán – első találkozásukat 1539-re datálta,¹³ amikor Tranquillus Hieronym Łaski társaságában Moldvába igyekezve Krakkóban találkozott Verancsicssal. Azonban az 1538-as levelezés – amely Verancsics kezdeményezésére indult – révén nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk korábban kezdődött. Verancsics már az első levelében aggodalmát fejezte ki Tranquillus iránt, hiszen nem hallott róla hírt a Gritti-féle tragédia¹⁴ óta, vagyis a levél első sorai alapján ők már évekkel korábban, akár fiatal koruk óta jó kapcsolatot ápolhattak egymással. 1534-ben, amikor is Grittit kivégezték, már bizonyosan ismerhették egymást. Mint azt a szakirodalom is megerősíti, mindkettőjük pályája lényegében János király udvarában kezdődött, Andronicus ugyanis 1527-ben¹⁵ került a király szolgálatába, Verancsics pedig 1528-ban, amikor is visszatért a padovai egyetemről. Tehát ismeretségük 1528-tól biztosra vehető.

Kapcsolatuk bonyolultságát több tényező is meghatározta. Tranquillus modora kifejezetten érdekes volt, amit nem csak a kortársak, de Verancsics is többször szóvá tett. Noha Verancsics számos alkalommal tanúsított türelmet levelezőtársával szemben, kétségkívül pragmatikus érdekek is vezérelték, amikor fenntartotta ezt a kapcsolatot. A két fél közötti konfliktusok egyik emblematikus példája az 1538-as levelezés.

A kapcsolat dinamikája az évek során jelentősen változott. A 1550-es évek elején, Verancsics Antal pártváltása után a levelezésük új dimenziót kapott. Az ekkor keletkezett levelekben Verancsics pragmatikus érdekek mentén igyekszik ápolni kapcsolatát Tranquillusszal, akihez változóan tiszteletteljes, ugyanakkor személyesebb hangot üt meg. A levelek tanúsága szerint Verancsics előnyben részesítette Tranquillus tapasztalatát és bölcsességét, ugyanakkor arra is utalt, hogy új politikai közegében a támogatására is számít. Tranquillus, bár visszavonultan élt, a levelekből kitűnik, hogy figyelemmel kísérte Verancsics pályáját, és kölcsönösen kifejezték egymás iránti megbecsülésüket. A levelek egyértelműen mutatják a kapcsolatuk komplexitását: baráti és politikai szálak szövik át, melyek az idő előrehaladtával egyre inkább a kölcsönös

¹³ GÁL-MLAKÁR Zsófia: *Verancsics Antal korának humanista hálózatában: Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez*. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* 14, 2. sz. 2009, 115-144.

¹⁴ Grittit és kíséretét kivégzik 1534. szeptember 29-én Medgyes várában. Mivel Tranquillus Gritti titkára és bizalmasa volt, ezért ő közről szemlélte az eseményeket, és ezt egy általa úgynevezett Epistolában, az eseményeket kiszínezve és egyoldalú szempontból ítélve meg a szereplőket és azok tetteit részletesen meg is írt. Megtalálható: KRETSCHMAYR Henrik: *Adalékok Szapolyai János király történetéhez*. In: *Történelmi Társulat* 1903, 199-229.; KULCSÁR Péter: *Krónikáink magyarul III/3 – Történelmi Források 3*. Budapest, 2008, 53-77.; OSZK Kt Fol. Lat. 3760.

¹⁵ BARTA: *Egy sikertelen humanista...*, 67.

tisztelet és a Verancsics által gyakorolt nagyvonalúság irányába tolódnak el. Verancsics pályája ezután tovább ívelt felfelé, és 1564-ben már pozsonyi házában fogadta Tranquillust, aki ekkora már a több sikertelen követi megbízatása után visszavonult a közügyektől. Az 1571-es levelekben Verancsics olyan megható nagylelkűséggel fordul Tranquillus felé, amely kapcsolatuk korábbi konfliktusait árnyalja. Verancsics felajánlotta, hogy levelezőtársa nála töltsen hátralévő éveit, használja vagyonát, mintha sajátja lenne, és élvezze nyugodt környezetét távol a politikai viszályoktól.¹⁶

Eme gesztus azonban nem csupán kapcsolatuk mélységét bizonyította, hanem Verancsics pozícióját is, aki ekkor már képes volt felettébb nagyvonalúan kezelni közös történetüket. Tranquillus 1571-es halála és Verancsics két évvel későbbi távozása lezárta egy rendkívüli komplex kapcsolat történetét, amelyben a diplomáciai érdekek, a személyes érzelmek és a kulturális örökség kölcsönhatásai egyaránt jelentős szerepet kaptak.

A következő fejezetek részletesen bemutatják ennek a kapcsolatnak az 1538-as konfliktusát és annak feloldását, az 1569-es levél politikai és filozófiai értelmezéseit, valamint az 1571-es levelekben megjelenő érett önreflexiót.

Egy barátság krízise?

A levelezés első ma ismert darabját Verancsics Antal írta: megfogalmazása kedves, hangulata barátságos, bár ahogy később kiderül a levélből, nem ok nélkül vette fel Tranquillusszal újra a kapcsolatot. Fentebbi állításomat, miszerint már jóval 1539 előtt is ismerték egymást, Verancsics május 26-ai levelének első soraira alapozom: „Régi barátságunk, amelyet a közös haza, hosszú és testvéri kapcsolatunk hozott létre köztünk [...]”.¹⁷ A következő sorokban kifejezi régóta tartó aggodalmát barátja biztonságáért és jólétéért, különösen annak fényében, hogy már jó ideje nem hallott felőle, és nem volt biztos a hollétében, sőt abban sem, hogy egyáltalán él-e még: „[...] és a különféle szerencsétlenségek miatt milyen gyakran voltam bizonytalanságban, hogy egyáltalán életben vagy-e [...]”.¹⁸ Megemlíti Gritti kivégzését (1534), illetve a különböző megpróbáltatásokat, amelyekkel barátjának szembe kellett néznie, beleértve a bebörtönzést is. Együttérzését fejezi ki barátja iránt, és sajnálja, hogy élete olyan viharos és bizonytalan volt. Ugyanakkor kifejezi Tranquillus rugalmasságába és bátorságába

¹⁶ VERANCICS: „Összes...” IX. 68.

¹⁷ „Veteri necessitudine nostra, quam tum patria tum diuturna et fraterna olim inter nos consuetudo conciliavit [...]” (A tanulmányban található összes latin nyelvről történő fordítás sajátom, amennyiben másképp nem jelzem.) – VERANCICS: „Összes...” VI. 16.

¹⁸ „[...] et quam saepissime de vita etiam tua ob varios casus [...] dubitasse [...]” – VERANCICS: „Összes...” VI. 16.

vetett bizalmát is, arra biztatva őt, hogy továbbra is küzdjön a megpróbáltatások ellen, ne engedjen a sors szeszélyeinek. Arra biztatja Tranquillust, hogy a nehéz körülmények között is őrizze meg erős és erényes lelkületét, továbbá biztosítja őt szeretetéről és támogatásáról. A kedves sorok között megbújik egy rész, amely alapján úgy tűnik, hogy az episztola pusztán baráti szeretetből íródik: „[...] és azonnal elhatároztam, hogy írnom kell neked az irántad érzett jószándékom jeleként, hogy legalább leveleket váltva beszélgethessünk és együtt legyünk.”¹⁹ Ha kicsit tovább olvassuk azonban a levelet, kiderül, hogy Verancsics nyájassága mögött nyilvánvaló érdekek is állnak, amint ez a következő, hosszabban idézett szakaszból világosan kiderül:

Maradt még egy dolog: Kérlek, hogy ajánlj engem Hieronym Łasky kegyeibe és tegyél annak érdekében, hogy az, amit egy rosszindulatú vagy inkább hazug francia ember összehordott rólam, teljesen jóra forduljon, és hogy szeressen úgy, ahogy a legkedvesebbeket szereti; tudod, hogy én is nagyon nagyra tartottam és tiszteltem őt, még azokban az időkben is, amikor nem jött ki jól a nagybátyámmal, emlékezve azon bölcs gondolatra: barátainkat és ellenségeinket ugyanúgy kell kezelnünk, és tisztában kell lennünk azzal, hogy az ellenségeink egy napon barátainkká válhatnak, és barátaink egy nap talán nekünk is ellenségeink lesznek; és most ezt látjuk Hieronym Łasky és nagybátyám között.²⁰

A levél igazi mestermunka, hiszen először kettejük barátságát árnyalja és nézi meg sokféle oldalról, majd erre alapozva kér szívességet Tranquillustól. Verancsics láthatóan nemcsak a szavaknak volt a mestere, de értett ahhoz is, hogy a maga javára használjon ki egy helyzetet. Tranquillus július 11-ei levele azonban aligha az a válasz, amire Verancsics számított. Ahogyan már korábban utaltam rá, ez nem tűnik teljes levélnek, hiszen az egész szöveg néhány sorból áll. Több magyarázat is felmerült bennem a terjedelem okai kapcsán. Előfordulhat, hogy útközben sérült meg a levél, illetve az is elképzelhető, hogy Verancsics csak az episztolának ezt a részét őrizte meg az utókornak. Miután megnéztem az OSZK-ban fellelhető kéziratot, a második lehetőséget tartom valószínűbbnek, ugyanis nem autográf, eredeti levélről van szó, hanem jellegzetes, Verancsicsához köthető kézírással van bemásolva a levélgyűjteménybe ez a

¹⁹ „[...] statimque pro mea in te benevolentia scribendum mihi ad te esse duxi, ut saltem mutuis litteris colloqueremur et una essemus.” – VERANCICS: „Összes...” VI. 17.

²⁰ Reliquum est: Hieronymo Łasky, oro, commendes me et ita in gratiam ejus restituas, ut quicquid a maligno vel potius mendaci quodam homine ex Francia mali animi in me contraxerat, totum in bonum convertat, efficeque, ut me diligat, quemadmodum, si potest fieri, charissimos soleat; scis me eo etiam tempore ipsum semper coluisse et magnificisse, quo illi cum avunculo meo non conveniebat, idque memor certe sapientis illius sententiae: ita amicis, inimicisque utendum esse, ut ex inimicis amicos, ex amicos inimicos sciremus nos aliquando habituros; quod nunc videre est inter hunc ipsum Łasky et avunculum meum. – VERANCICS: „Összes...” VI. 18.

pár sor. A levél a gyűjteményben pontosan a folio közepén van,²¹ előtte is és utána is van szöveg, tehát a fennmaradt kézirat sértetlen. Jelenleg azt tartom valószínűnek arra alapozva, hogy Verancsics az augusztus 1-jei levélben kétfőre válaszol, hogy a rövid levelet megelőzte egy hosszabb, hiszen a harmadik, amiben Verancsics Antal válaszol, olyan információkkal van tele, amiket a rövid június 11-ei levélből nem tudhat. A ránk maradt levél ugyan üdvözléssel indul, és van elköszönés is, de így ez a pár sor igen modortalannak tűnik:

Szorult helyzetem világos számodra, te már dúskálsz a szerencsében: küldd el tehát nekem a kelyheket, amiket Budán átvettél és egyéb dolgokat, vagy azok ellenértékét. Meg is teszed, ha olyan derék ember vagy, mint eddig is voltál; és ne feledd, hogy a sors kiszámíthatatlan. Ajánlom magam és minden jót kívánok. Üdv!²²

Akár ez a levél, akár egy másik, elveszett darab bőszítette fel Verancsicsot, ő sem maradt adós egy keresetlenebb válasszal. Az augusztus 1-én kelt levél, első sorai alapján bizonyos, hogy Andronicus egyik episztolája hiányzik, mivel Verancsics kétfőt említ, melyet Tranquillustól kapott: „Megkaptam mindkét leveledet [...]”.²³ Azonban csak egy levélről van tudomásunk, méghozzá a fent bemutatott darabról. A kéziratban is problémás a dolog, ugyanis eredetileg csak egy levélről van szó. A számnév utólag, másszínű tintával van kijavítva kétfőre, viszont a szöveg alapján úgy tűnik, valóban két levélre válaszolhatott Verancsics. A hiányzó levél tartalmára Verancsics válaszleveléből tudunk következtetni. Amint azt a szakirodalomban olvashatjuk,²⁴ Tranquillus még befolyásos emberek esetében sem tett lakatot a nyelvére, sikertelenségében valószínűleg közrejátszott modora is. A levél szövegéből úgy tűnik kiderül, hogy a hiányzó írásban miként vélekedik egyes személyekről. Statileot szerencséje megdöntőjének, a királyt pedig vagyona elkobzójának nevezte, ezzel szemben Grittit, akire bálványként tekintett, az egekig magasztalja:

²¹ OSZK, Kt. Fol. Lat. 1681. vol. 1. 16v

²² Scis meas necessitates, et tu jam in amplissima fortuna es: cuppas et alias res, quas Budae accepisti, vel earum pretium mittas mihi. Quod quidem facies, si bonus vir es, ut hactenus fuisti; et memineris varias vices esse fortunae. Me tibi commendo et omnia bona tibi opto. Vale. – VERANCICS: „Összes...” VI. 20.

²³ „Binas tuas accepti litteras [...]” – VERANCICS: „Összes...” VI. köt. 20.

²⁴ Például: CAVAZZA: *Tranquillo Andronico...*, 27.; RITOÓKNÉ: *Andronicus Tranquillus...*, 202.; BARTA: *Egy sikertelen humanista...*, 66.

Statileot sorsod megdöntőjének, a királyt a vagyoned elkobzójának nevezed; az igazságosztást Istenre bízod, most, hogy keresztény lettél; ahogy pedig leveled szól, Grittiről, aki a te legfőbb bálványod és szerencséd bőségszaruja, azt állítod és hirdeted, hogy méltatlan módon végeztek vele.²⁵

Verancsics megemlíti, hogy Tranquillus hány embernek tartozik köszönettel, többek közt Hieronym Łaskynak, és Statileónak, és biztatja barátját, hogy térjen vissza Magyarországra, hiszen itt a remek alkalom az újrakezdésre:

Látod, milyen időszerű, hogy példásan munkálkodj Magyarországra való visszatérésedért; köszönettel tartozol Hieronym Łaskynak, aki nemrégiben szívességet tett, és megszerezte az uralkodó kegyeit, és emlékezz Statileóra, aki ötszáz dukát fejében kivásárolt téged a fogságból, amikor már halálra voltál ítélve, és szinte a hóhér keze alatt voltál.²⁶

Azt javasolja, hogy Tranquillusnak inkább fontos emberek kegyeinek megszerzésére kellene összpontosítania, és kevésbé arra, hogy megvédje magát vélt sérelmekkel szemben. Továbbá felrója neki, hogy Verancsics mennyire nagy becsben tartotta Tranquillus kincseit, értékeit, amelyeket sikerült megmentenie a széthordott vagyonból. Tranquillus levelét²⁷ olvasva azonban érezhető, hogy Verancsics megsértődhetett, mivel már nem érdekelte, hogy mi lesz Andronicus értékeivel.

Ezt követően, úgy tűnik, fagyos csend állt be kettejük viszonyában. Több, mint két hónapig, október 9-ig, nem ismerünk újabb levelet. A hallgatást végül, némileg váratlan módon Verancsics töri meg. Ez ismét egy barátságosabb hangvételű levél. Első látásra úgy tűnhet, a levél eleje arra utal, hogy a két Verancsics-levél közt Tranquillus szintén írt egy mára elveszett levelet: „Örömmel hallottam, hogy elolvastad a leveletem, amelyet korábban neked címeztem [...]”.²⁸ Azonban az októberi Tranquillus levél eleje arra enged következtetni, hogy ő az augusztus 1-jei és az október 9-ei levélre együttesen, egy levélben válaszolt, amely a meglévők közt az ötödik. Tehát Verancsics egymás után két levelet küldött barátjának, és arról, hogy Tranquillus olvasta az elsőt, nem Andronicustól vagy nem levélből értesült.

²⁵ Statilium fortunae tuae eversorem, regem fortunarum directorem appellas; vindictas tuas in Deum, nunc demum Christianus effectus, rejicis; Grittumque, idolum illud tuum amplissimum et spei tuae cornucopiam, indigne, quemadmodum habet epistola tua, peremptum obtrudis ac declamitas. – VERANCICS: „Összes...” VI. 20-21.

²⁶ Vide quam opportune, quam egregie pro reditu tuo in Hungariam laboras; quas principi pro gratia nuper per Hieronymum Lasky tibi impetrata gratias habebas; quas Statilio referas, qui te quingentis ducatis a captivitate, jam morti destinatum, et sub carnifice supplicem, redemit. – VERANCICS: „Összes...” VI. 21.

²⁷ Jelen számozás szerint második, vagyis a július 11-ei levél

²⁸ „Quod litteras meas proxime ad te datas legisti, libens audiui [...]” – VERANCICS: „Összes...” VI. 30.

Verancsics az október 9-ei levél első részében arra inti barátját, hogy próbáljon meg jobban odafigyelni arra, hogyan viselkedik az előjárókkal szemben, legfőképpen most, amikor helyzete miatt szüksége lenne a fejedelem kegyére és sokak pártfogására: „[...] tisztelettudóbban beszélj, különösen most, hogy ilyen helyzetben vagy, amelyben mind a fejedelem kegyére, mind sokak pártfogására, barátságára és kegyelmére szükséged van.”²⁹ A továbbiakban pedig leírja, hogy annak ellenére, hogy ez a konfliktus kialakult köztük, és most sokan ellene vannak, Verancsics ugyanúgy szereti Tranquillust, és kiáll mellette, ha kell: „[...] elleneségeiddel magam is ellenségesen viselkedem, és könnyedén harcba merek szállni érted akár karddal is.”³⁰ Verancsics bízik abban, hogy ha Tranquillus nem adja fel, és szorgalmasan dolgozik azon, hogy visszatérhessen, akkor a vele szemben állókkal is előbb-utóbb feloldódnak a konfliktusok, és újra visszatérhet közéjük. Ennek pedig az egyik legfontosabb lépése a bocsánatkérés lenne:

De ha bevallod, hogy emberként tévedtél, és kijelented, hogy szükséged van a fejedelem kegyelmére, akkor minden könnyebb lesz, és valóban a te akaratod szerint alakulnak majd a dolgok, és ettől a legkegyesebb királytól megkapod a legirgalmasabb és legnagyobb lelkű bocsánatot, aki tudja, hogyan kímélje meg alattvalóit és hogyan győzze le a büszkéket; és nem fogod megbánni, ha megteszed.³¹

Verancsics azt a látszatot kelti, hogy fontos neki a barátja, és annak jövője, ezért is próbálja meggyőzni, hogy engedjen makacosságából. Itt jól láthatóak az eltérő stratégiák. Verancsics Antal karrierista, számára nagyon fontos az udvari pozíció, és ezért hajlandó fejet hajtani. Erre próbálja biztatni a sokkal keményebb fejű Tranquillus Andronicust is. A levél utolsó részében Tranquillust nyugtatja, hogy ne aggódjon értékei miatt, vigyáz rájuk ameddig szükséges: „Ami az aranyserlegeket illeti, nem kell aggódnod [...]”.³²

A következő és egyben utolsó levél, amely ebbe a csoportba tartozik Tranquillus tollából származik. A levél dátumozása valószínűleg helytelen, amit Szalay és Wenzel is jelzett.³³

²⁹ „[...] quam optime loquendum, praesertim quum in ea es fortuna contitutus, in qua et gratia principis, et multorum patrocinio, amicitia atque favore indigeas.” – VERANCICS: „Összes...” VI. 30.

³⁰ „[...] ut etiam inimicis tuis inimicitias indicere, et gladio pro te decertare facile ausim.” – VERANCICS: „Összes...” VI. 31.

³¹ Verum si te errasse potius ut hominem fatebere, gratiaque principis egere declarabis, omnia facilius, et quidem ex sententia tibi succedent, obtinebisque apud hunc clementissimum regem clementissimam et largissimam veniam, qui novit et subjectis parcere, et superbos debellare; neque te id fecisse poenitebit. – VERANCICS: „Összes...” VI. 31.

³² „De cuppis vero aureis, non est cur sis sollicitus [...]” – VERANCICS: „Összes...” VI. 31.

³³ „Ez tollhiba, mert V. non. oct. kelt levélre Andronicus Tranquillus nem válaszolhatott messze földön szintazon nap, levelét ugyan is, mint alább látni V. non. oct. keletkezteti. Egyébiránt Verancsics kérdéses levele felebb VII.

Tartalmi szempontból azonban ez nem releváns, hiszen a válaszlevélből látszik, hogy mely levelekre válaszolt Tranquillus, ahogy arra már a szövegkiadás szerkesztői rámutattak. Azonban szeretnék felvetni egy másik lehetőséget is a keltezéssel kapcsolatban. Verancsics október 9-én kelt levelét Kolozsvárról írta, Tranquillus pedig a válaszlevelet Szilágynagyfaluból (ma: Nușfalău, Románia). Itt másolási hiba lehet, melyet a Szalay-féle kiadásban is jelöltek, ugyanis nem valószínű, hogy válaszolhatott ugyanazon a napon kelt levélre, ugyanis a két település közt több mint 100 kilométer van, és az akkori viszonyok nem tették lehetővé, hogy a levelek ilyen gyorsan megérkezzenek. Emellett, ha megnézzük az előző levél kelte nem egyezik a megjelölt dátummal. Hiszen Verancsics azt a levelet *VII. id. Octobris* írta, ami október 9-ére esik, Tranquillus pedig a saját levelét *V. non. Octobris* címzi, ami pedig október 3-a. Ez teljességgel lehetetlen, ugyanis a hónap nonája előbbre esik az idusnál, valamint a feloldott dátumból is látszik, hogy a tartalom alapján nyilvánvalóan későbbi Tranquillus levél datálása a megválaszolt Verancsicsé elé esik.

Ahogy fentebb említettem, Tranquillus ebben a levélben két Verancsics-levélre is válaszol, amelyeket pontosan meg is nevez: „Megkaptam mindkét leveledet, amelyek közül az egyiket augusztus 1-jére, a másikat pedig október 3-ra datáltál.”³⁴ Vagyis az előbbi az augusztus 1-jei, a gorombább hangvételű levél volt, míg a második, az október 9-einek,³⁵ már barátságosabb a megfogalmazása, és erről Tranquillus is ilyen véleménnyel van: „Az előbbire nagyon meg kellett volna sértődnöm, ha nem lennék ennyire edzett a sok sértés miatt.”³⁶ Emellett nem érti, hogy Verancsics miért förmedt rá ennyire, hiszen szerinte arra valók a barátok, hogy segítsenek egymásnak. Egy rövid mondattal jelzi, feltehetőleg ismét, hogy a királyról nem írt semmit. A következő sorokban pedig igen nagyképpően fogalmaz, ugyanis nem érti, hogy mit kifogásolnak vele kapcsolatban, amikor ő semmi rosszat nem tett: „[...] nem értem mit kifogásolnak ellenem, kivéve, hogy felkeltettem mások irigységét.”³⁷ Úgy érzi, hogy nincs szüksége arra, hogy visszatérjen a Magyar Királyságba, és mindent elkezdjen előről, mert „európai pályán” már eleget bizonyított. Emellett kijelenti, hogy nincs oka a bocsánatkérésre: „[...] az elmúlt években olyan jól megismerkedtem és foglalkoztam a külföldiekkel, hogy nem szükséges

id. oct. iratik keltnek; de e dátum is bajjal jár, mert az idusokra nem lehet a korább eső nonákban válaszolni.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 32.

³⁴ „Binas tuas litteras hodie accepi, alteras kalendis Augusti, alteras quinto nonas Octobris datas.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 32.

³⁵ Tranquillus a levélben október 3-ai levelet jelöl, melyet – ha úgy vesszük – nem ismerünk Verancsicstól, azonban tartalmát tekintve nyilvánvaló, hogy ez az október 9-ei levélre a válasz.

³⁶ „Prioribus vehementer fuissem offensus, si jam ad injurias non obduruissem.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 32.

³⁷ „[...] nihil adhuc intelligo, quid obiiciatur mihi, nisi quod aliena invidia deflagrarim.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 32.

belügyekkel foglalkoznom, emellett pedig nincs miért bocsánatot kérnem [...].”³⁸ Kifejti, hogy azt sem érti, hogy miképpen sérthetett meg bárkit is leveleivel, amelyeket az erdélyi püspököknek írt – vagyis Verancsics nagybátyjának –, mert a levélben könnyű felismerni szerénységét és kellemes személyiségét. A következő sorban nagyon érződik, amit Barta is állít a tanulmányában, hogy Tranquillus szeret panaszkodni: „De jelenleg úgy bánnak velem, hogy minden szavamat és tettemet rosszra magyarázzák.”³⁹ Végezetül a levél zárása barátságos, hiszen megköszöni Verancsics tanácsait, és arra kéri, hogy tartsa meg kedvességét és iránta való szeretetét.

„Sorok között”

Amennyiben csak a leveleket nézzük, első pillantásra olvashatjuk úgy a fentebb részletesebben citált episztolákat, hogy azok egy barátság krízisének lenyomatai/dokumentumai. Verancsics felveszi Tranquillusszal a kapcsolatot, hosszú idő után, arra hivatkozva, hogy aggódott érte, azt sem tudta él-e vagy hal-e a Gritti féle tragédia óta. A levelezés barátságosan indul, melyre Verancsics kap egy igen rövid és modortalan választ, ezután pedig valami félremegy a beszélgetésben, és mindkettő megsértődik a másikra. Az utolsó levelek már valamennyivel barátságosabbak, viszont ezután látszólag megszakad a kommunikáció. Viszont, ha olvasunk a sorok közt, és kitekintünk a levelezésből, hozzávesszünk más Tranquillus szövegeket, akkor felvethető, hogy Verancsics nem pusztán aggodalomból, rég nem látott barátja után érdeklődve vette fel a beszélgetés fonalát. Ha hozzávesszük a képlethez a Gritti-féle tragédiáról írt emlékiratot,⁴⁰ amit Tranquillus résztvevőként és túlélőként megírt nem sokkal az események után, akkor teljesen más értelmezést nyerhet a levélcsoport. Nézzük meg a levélváltást Tranquillus híres Gritti-emlékiratának függvényében.

A Gritti-emlékirat egyetlen kéziratos példányban maradt fenn, ami ma az OSZK-ban található. Ez nyilvánvalóan nem Tranquillus kézírása, ugyanis van a szöveg előtt egy ajánlólevél,⁴¹ amelyen 1578-as dátum szerepel és ugyanazon kéz írta, illetve másolta a fő szöveget is. Az 1578-as ajánlólevelet Franciscus Andronicus,⁴² Tranquillus Andronicus unokaöccse írta. A szöveg célja világos: nagybátyja írásait az utókornak kívánta megőrizni. Franciscus

³⁸ „[...] me ita cognitum esse ac versatum apud exteros his annis proximis, ut non sit mihi necesse tyrocinium induere; neque est cur veniam petam [...]” – VERANCICS, „Összes...” VI. 32.

³⁹ „Sed ita mecum inpraesentiarum agitur, ut omnia mea dicta et facta in deterius interpretentur.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 33.

⁴⁰ KRETSCHMAYR: *Adalékok...*; KULCSÁR: *Krónikáink...*; OSZK Kt Fol. Lat. 3760.

⁴¹ KRETSCHMAYR: *Adalékok...* 198-199.; magyar fordítása nincs

⁴² Nem találtam rá vonatkozó információt, csupán az ajánlólevélből tudjuk, hogy Tranquillus Andronicus unokaöccse

hangsúlyozza Tranquillus irodalmi és történetírói jelentőségét, különösen Gritti életéről és haláláról szóló művét, amelyet „egyedülálló hitelességű forrásként” mutat be. A bevezető megemlíti a kiadási szándékot, amely az emlékirat közkinccsé tételét célozta, ebből következik, hogy ennek megvalósulása Tranquillus életében nem történt meg. Ez az ajánlólevél kulcsfontosságú, mert megerősíti, hogy az írás Tranquillus hagyatékából származik, és azt utólag vették elő azzal a céllal, hogy az ő történetírói örökségét fenntartsák, azonban amikor ezt Tranquillus megírta, akkor elképzelhető, hogy kis számban cirkulálhatott egy bizonyos körben ez a szöveg, hiszen az biztos, hogy a nyomdáig Tranquillus életében nem jutott el. Ennek következtében, Verancsics fülébe juthatott, hogy Tranquillust írtatott valami szöveget, melyben János király neve is szerepel, azonban nem olyan minőségben, ahogy azt a királyi méltóság megkövetelné. Az előző fejezetben a következő mondatot még annak tudtam be, hogy ezt tartalmazhatta Tranquillus általam elveszettnek titulált levele, azonban, ha jobban megnézzük, lehet, hogy Verancsics itt pontosan arra a szövegre gondolhatott, ami miatt felvette vele a kapcsolatot:

Statileot, ugye Verancsics nagybátyját, sorsod megdöntőjének, a királyt a vagyond elkobzójának nevezed; az igazságosztást Istenre bízod, most, hogy keresztény lettél; ahogy pedig leveled szól, Grittiről, aki a te legfőbb bálványod és szerencséd bőségszaruja, azt állítod és hirdeted, hogy méltatlan módon végeztek vele.⁴³

Eddig Tranquillus Gritti-szövegére szándékosan hivatkoztam emlékiratként, de mi is ez a szöveg pontosan? Történelmi forrás, esetleg életrajz, objektivitásra törekvő történetírás vagy személyes célokból írt apológia? Bármilyen is legyen, maga a költő ezt levélnek titulálja, melyet a tarnówi ispánnak címzett:⁴⁴ „Sok mindent csak röviden érintek, nehogy úgy lássék, mintha nem levelet, hanem históriát írnék.”⁴⁵

További bizonyítékkul szolgál Verancsics október 9-ei levelében megfogalmazott mondata, miszerint Tranquillus nemrégiben írt dialógusát kéri el barátjától, amelyben állítólag János király neve szerepel Verancsics tudomása szerint méltatlan kontextusban említve, amit azonban Tranquillus teljes mértékben tagad levelében:⁴⁶ „Úgy tudom, hogy írtál valami dialógust is,

⁴³ Statilium fortunae tuae eversorem, regem fortunarum direptorem appellas; vindictas tuas in Deum, nunc demum Christianus effectus, rejicis; Grittumque, idolum illud tuum amplissimum et spei tuae cornucopiam, indigne, quemadmodum habet epistola tua, peremptum obtrudis ac declamitas. – VERANCICS: „Összes...” VI. 20-21.

⁴⁴ „Tranquillus Andronicus Dalmata Traguriensis illustri et magnifico domino Joanni comiti in Tarnow supremo exercitus regni Poloniae et generali capitaneo salutem plurimam” – KRETSCHMAYR: *Adalékok...*, 199.

⁴⁵ KULCSÁR: *Krónikáink...*, 58.; „Multa equidem paucis perstringo, ne videar historiam non epistolam texere.” – KRETSCHMAYR: *Adalékok...*, 205.

⁴⁶ Valószínűleg az elveszett levélben tagadhatta, hiszen az ötödik, vagyis az októberi levélben szintén tagadja, de Verancsics már az október 9-ei levélben írta ezt.

amelyben állítólag János király neve is szerepel, és biztosan nem oly módon, ahogy az illik egy király méltóságához, bár leveleid teljesen tagadják ezt.”⁴⁷

Ez alapján még biztosabban merem állítani, hogy a Grittiről írt emlékiratról van szó, amiről ugyan úgy tudjuk, hogy a korban nem jelent meg, és csak egy Tranquillus halála után készült, ma az OSZK-ban őrzött kéziratban maradt meg, de nem kizárt, hogy már évtizedekkel korábban, kézírtos formában, ha szűkebb körben is, de terjedt és ismert volt. Annyi bizonyos, hogy ebben a művében Tranquillus több, mint sértő módon jellemezte János királyt, amely Verancsicsnak fülébe juthatott:

„Én úgy látom, a trón magasába fölemelkedett János királlyal az történt, ami történni szokott a bárkák kapitányaival, akik nagy és elegáns hajókra kerülnek át, és amikor a nyílt tengeren a hirtelen támadt vihar okozta égszakadás közben a szelek dűhe és zúgása üldözi őket, miközben az oldalt óriási hullámok rázzák, lelkük elkábul, önmaguktól elidegenednek, és maga a hajó is, ha valaki a kelleténél szélesebbre tárja a vitorlát, vagy a hullámoktól megy tönkre vagy sziklának ütközik.”⁴⁸

Ha a hipotézis azonosítása igaz, Verancsics ezért is kéri meg arra, hogy küldjön neki egy példányt a dialógusból: „Ezért arra kérlek, küldj belőle egy példányt, hogy miként a te Scyllád [valószínűleg a Sylla-dialógus] díszhelyen legyen a könyvespolcomon.”⁴⁹ Véleményem szerint inkább bizalmatlansága miatt kéri az írását, hiszen nagyon jól ismeri barátja természetét. Azonban az is előfordulhat a fentebb felvetett hipotézis alapján, hogy Verancsics nem önszántából kereste fel barátját, hanem János király tudomására jutott, hogy Tranquillus szövegében szerepel a neve. Ennek következtében pedig megkérte Verancsics Antalt, hogy tudja meg barátjáról, hogy mit írhatott a királyról. Ez alapján elképzelhetőnek tartom azt is, hogy az 1538-as levelezés nem csupán baráti aggodalom miatt keletkezhetett, hanem azért, hogy Verancsics megkaparinthassa azt a bizonyos szöveget, melyben János királyról méltatlanul szól.

⁴⁷ „Proinde nescio etiam, quem dialogum composuisti, in quo nomen quoque Ioannis regis contineri dicitur, ac certe non nihil secus, quam pro dignitate regia deberet, quod tamen litterae tuae omnino negant.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 31.

⁴⁸ KULCSÁR: *Krónikáink...*, 58.; Latin szöveg: Mihi videtur sic accidisse regi Joanni ad regiam amplitudinem evecto, quemadmodum accidere solet naviculariis myoparonum, qui in magnas et excelsas naves translati, cum in patenti pelago turbida tempestate exorta hinc coeli ruina incle ventorum rabies et fragor urgeant, quassantibus latera decumanis fluctibus obstupescunt animis et a se ipsis alienantur, ipsa quoque navigia si quis dederit eis ampliora vela, quam oporteat, aut fluctibus obruantur aut in scopulis impinguntur. – KRETSCHMAYR: *Adalékok...*, 206.

⁴⁹ „Quare, rogo mittas illius exemplar ad me, quum et Scyllam tuum loco tui in larario meo honorifice habeam.” – VERANCICS, „Összes...” VI. 31.

Tranquillus az októberi levelében válaszol a dialógus-kérdésre: azt állítja, ugyan írt több dialógust is, amelyek egy részére az olvasóközönség is rálelt, viszont ezekben nem esik szó sem a királyról, sem más kortárs személyről. Megemlíti, hogy jelenleg is van egy dialógus a kezében, amelyet ugyan szívesen eljuttatna barátjához, viszont mégsem teszi, arra hivatkozva, hogy nyelvileg még nincs megfelelő állapotban és sok benne a hiba.

Az 1538-as levelezés nemcsak Verancsics Antal és Tranquillus Andronicus kapcsolatának egyedülálló pillanatait tárja elénk, hanem egy bonyolult politikai és személyes hálózatot is, amelyet a korszak diplomáciai és irodalmi viszonyai formáltak. A felszínen úgy tűnhet, hogy a levelezés Verancsics baráti aggodalmából fakadt, de az alaposabb elemzés során világossá válik, hogy ennél sokkal több van a háttérben. A levelek tartalma azt mutatja, hogy Verancsics elsődleges célja nemcsak a kapcsolat újrafelvétele volt, hanem Tranquillus birtokában lévő szövegek, különösen a Gritti-féle emlékirat megszerzése. Ez a hipotézis különösen Verancsics augusztus 1-jei és október 9-i leveléből nyer igazolást, ahol a dialógus/levél és János király neve körüli diskurzus központi helyet kap. Az, hogy Verancsics ilyen nagy jelentőséget tulajdonított ezeknek a szövegeknek, azt mutatja, hogy a levelezés nem csupán személyes vagy baráti indíttatásból történt, hanem politikai és taktikai célokat is szolgált.

A Gritti-emlékirat körüli vita különösen érdekessé teszi a levelezést, továbbá rámutat arra, hogy a humanista levelezés nemcsak a kultúra és az irodalom, hanem a hatalom és a politika eszköze is volt.

Egy idős ember számvetése

Tranquillus Andronicus 1569. október 19-én kelt levele egy rendkívül érdekes dokumentuma a 16. századi magyarországi humanista gondolkodásnak. Ez a terjedelmes írás nem csupán az író saját életének és küzdelmeinek összegzése, hanem egyfajta filozófiai körkép is, amelyben az emberi élet végességének elfogadása és a közösségi felelősségvállalás gondolata egyesül. Amit még megemlítenék, hogy ez egy eredeti levél, ami jelenleg az OSZK-ban van,⁵⁰ nem Verancsicsnak tulajdonított kézírással van másolva, ahogy a korábbiak esetében. Az eredetiségét még az is bizonyítja, hogy jól látható, hogy hol volt a folio ketté hajtva, valamint a címezés is szerepel a külső oldalán. Nyilvánvalóan nem Tranquillus kézírása, ugyanis, a Nádasdy-gyűjteményben megőrzött autográf leveleinek kézírása teljesen eltér ettől. Ez

⁵⁰ OSZK, Kt. Fol. Lat. 1681. vol. 3. 251r-254v

valószínűleg annak tudható be, hogy élete vége felé már nem volt képes saját kezűleg írni, vélhetően egy korábbi kéztörés következtében.⁵¹

A levél sorai közül kibontakozik egy idős ember önelemzése, mély keresztény hittel átszőtt önvizsgálata. A levél több alkalommal visszatér a halál közelségének kérdésére. Tranquillus közel nyolcvan éves korában nem retteg a haláltól, hanem belenyugszik annak elkerülhetetlenségébe, amelyet természeti rendnek tekint: „Én tehát, nyolcvanévesen, az életpályát már megtéve, féljem a halált?”⁵² Ez a belenyugvás nem csupán a klasszikus filozófia – különösen a sztoikus iskola – hatását mutatja, hanem a keresztény világnézet befolyását is, amely az emberi élet körforgását egy isteni terv részének láttatja. „Még, ha semmilyen erőszak sem érne is, bizony néhány napon belül a természet rendje szerint távoznom kell innen, és a földet vissza kell adni a földnek, ahonnan vétetett, hogy éljen.”⁵³ Tranquillus ezen megállapítása nemcsak a halál elkerülhetetlenségére, hanem a természeti renddel való mély összhangra is rámutat. Ez az elfogadás jól illeszkedik az Ószövetség híres mondatához, "Mert por vagy és a porba térsz vissza." (1Móz 3:19). Ez a gondolat az élet és halál körforgásának olyan tiszta és higgadt megértését tükrözi, amely az idős bölcsek tanításaira emlékeztet.

A halálhoz való viszonyának elfogadása mögött azonban nemcsak az elmúlt évtizedek tapasztalata, hanem egyfajta morális érettség is meghúzódik. Tranquillus visszatekintve életére nem csupán eredményeit sorolja fel, hanem hibáit is őszintén bevallja. „Most pedig, amit kimondok, amit Isten helyezett a számba, miért fordulna bűnné?”⁵⁴ – teszi fel a kérdést, utalva arra, hogy az igazság kimondását soha nem szabad elfojtani, még akkor sem, ha ez konfliktusokat szül. Életének utolsó szakaszában is megőrizte szókimondó stílusát, amely sokakban visszatetszést keltett. Mit is jelent Tranquillusnak az a mondata, hogy „ha semmi erőszak nem ér”? Valójában ezzel arra céloz, hogy egész életében megvolt a maga szókimondó stílusa – sőt, most, nyolcvanévesen sem enyhített ezen –, így nem csoda, hogy néhány odaszúrt megjegyzése miatt bizony akad pár ember, akinél rajta lehet a feketelistán. Azonban az ilyen írásainak többsége sajnos nem maradt fenn.

A levél sorai között megfigyelhető az önvizsgálat és a számvetés egyensúlya. Tranquillus nem csupán saját hibáit és érdemeit mérlegeli, hanem az emberi természet általános jellemzőit is kritikusan szemléli. Számára az igazság és a becsületesség nemcsak személyes erények, hanem az emberi élet alapkövei, amelyeket semmilyen körülmények között nem szabad feladni.

⁵¹ BARTA: *Egy sikertelen humanista...*, 63.

⁵² „Egone igitur octogenarius, iam exacto vitae spatio mortem pertimescam?” – VERANCICS, „Összes...” X. 5.

⁵³ „Etiam si nulla vis inferatur, certe intra paucos dies hinc iure naturae abiendum est, ac terra reddenda terrae, unde sumpta fuit, ut viveret.” – VERANCICS, „Összes...” X. 5.

⁵⁴ „Nunc autem quod eloquor, quae Deus posuit in os, cur in vitio vertitur?” – VERANCICS, „Összes...” X. 4.

Tranquillus az élet végéhez közeledve az egyéni és közösségi életértékek mérlegelését is elvégzi. Meggyőződése, hogy minden emberi cselekedet Isten terveinek kell, hogy megfeleljen, „Hiszen semmi jó cselekedet nem vész kárba Isten előtt.”⁵⁵ Ezen az alapon nyugszik Tranquillus vallási és filozófiai meggyőződése, amely az élet értékét a cselekedetek erkölcsi minőségében látja.

Tranquillus Andronicus 1569-es levele tehát nem pusztán egy idős ember elmélkedése és önelemzése, hanem egy korszak szellemi és morális örökségének lenyomata is. A levél sorai közül kibontakozik egy olyan humanista világlátás, amely az élet végességét az isteni rend kifejeződéseként fogadja el, miközben a szerző őszinte önvizsgálattal tárja fel saját hibáit és érdemeit. Ez a számvetés az emberi lélek őszinte, higgadt reflexiójaként emelkedik ki a korszak humanista írásai közül. Az életének e végső szakaszában tett vallomásai nemcsak személyesek, hanem egyetemes érvényűek is, amelyek a mai olvasó számára is elgondolkodtató tanulságokat hordoznak.

Azonban Tranquillus Andronicus 1569-es levele mégsem pusztán egy idős ember elmélkedése és önelemzése, hanem egyben kritika is, mégpedig korabeli hatalommal és annak döntéseivel szemben. Különösen a drinápolyi béke kapcsán fogalmaz meg súlyosan elítélő gondolatokat. E kritikai attitűd megértéséhez elengedhetetlen, hogy Tranquillus korábbi írásaiban is nyomon kövessük azokat a gondolatokat, amelyek ezt a kritikát megalapozták. A következő fejezetben pontosan ezeknek a nézeteknek a kibontására és egy korábbi Tranquillus-szöveg elemzésére fogunk támaszkodni, hogy világossá váljék, miként kapcsolódik ez a levél szorosan a drinápolyi béke kritikájához.

Az öregúr kritikája

Tranquillus Andronicus 1569-es levele nem csupán szellemi és erkölcsi számvetés, hanem egyben éles kritikája is a korabeli politikai eseményeknek, különösen az 1568-as drinápolyi békekötésnek. Ezen békét Verancsics Antal, Tranquillus barátja és társa tárgyalta és kötötte meg. Azonban Tranquillus számára ez nem egy diplomáciai siker volt, hanem egy morális vereség, amelyet a keresztény Európa érdekei és hite ellen való cselekvésként értelmezett. Az ő szemében ez a békekötés a keresztény világ alapvető értékeinek feladása volt egy látszólagos nyugalom érdekében.

⁵⁵ „Nam boni operis nihil deperit apud Deum” – VERANCICS, „Összes...” X. 6.

Tranquillus egyik korábbi műve, az 1566-ban kiadott *Pia Precatio ad Deum*⁵⁶ világít rá arra, hogy miként viszonyult a keresztény Európa védelméhez és a törökökkel való konfliktushoz. Ebben az imában Tranquillus határozottan Isten segítségét kérte Miksa császár számára, hogy sikerrel küzdhessen a törökök ellen. Az ima kifejezi Tranquillus meggyőződését, hogy a hit és az erkölcs megőrzése mellett a keresztény Európa határainak megvédése az egyik legfontosabb feladat. Az alábbi sorok ennek az elhivatottságnak a lenyomatát adják: „A fegyverek helyett nőjön a jámborság, az istenek iránti buzgó tisztelet; a tegezek helyett pedig szaporodjék a szent béke.”⁵⁷

Ezek a szavak egyértelműen arra buzdítják a keresztény világot, hogy a fegyveres küzdelem mellett az isteni tisztelet és az erkölcsi megújulás legyen a valós béke alapja. Az ima hangvétele ugyanakkor nem kompromisszumkész; Tranquillus számára a törökök feletti győzelem a keresztény világ fennmaradásának előfeltétele. Az imádság világosan tükrözi azt a hitet, hogy a valós béke, az *alma quies* csak az erkölcsi elvek győzelmével, de egyben a török fizikai legyőzése után valósítható meg.

Az 1568-as drinápolyi béke Tranquillus szemében épp ezen elvek elárulása volt. A békekötés Verancsics Antal nevéhez fűződött, aki diplomáciai sikernek tekintette azt, Tranquillus azonban gyengeségnek és elvtelenségnek tartotta. A békével kapcsolatban ironikusan így fogalmazott az 1569-es levelében: „Bárcsak hamis jós lennék, és hazánk az idegen ellenségektől biztonságban örvendhetne az örök békének.”⁵⁸

Ez a mondat pontosan kifejezi Tranquillus kétségeit a törökkel kötött béke valóságosságával és tartósságával kapcsolatban. Úgy látta, hogy a béke csupán időleges biztonságot nyújt, miközben a keresztény világ meggyengüléséhez vezet. Tranquillus számára a drinápolyi béke az ellenség elleni harc feladását jelentette, amelyet nem lehetett összeegyeztetni sem a keresztény, sem az erkölcsi elvekkel.

A drinápolyi béke következményeire világít rá Tranquillus 1570. szeptember 20-án kelt levele⁵⁹ is, amelyet Verancsics Antalnak írt Trogirból. Ebben Tranquillus a keresztény világ szétesésére és a török fenyegetésre figyelmeztet:

⁵⁶ TRANQUILLUS Andronicus: *Pia precatio ad Deum*. kiad. STEINHOFER, Caspar, Bécs, 1566

⁵⁷ „Pro ferro pietas, ardens reverentia Divum crescite, pro pharetris crescat et alma quies.” – TRANQUILLUS: *Pia precatio*...

⁵⁸ „Utinam sim falsus vates, et nostra respublica externorum hostium secunda gaudeat pace sempiterna.” – VERANCICS, „Összes...” X. 11.

⁵⁹ Ez a levél olvasható a dolgozat végén függelékként

Nekem úgy tűnik, hogy azok, akik ebben az állapotban távoztak, nem az életet veszítették el, hanem inkább a halált kapták meg Isten jóságából ajándékkul, hiszen megszabadultak a legnagyobb bajoktól, amelyekben a mi korunk bővelkedik: éhínségtől, járványoktól, különféle halálnemektől és a háborúk legsúlyosabb zűrzavaraitól.⁶⁰

Ebben a levélben Tranquillus a dalmáciai helyzetről számol be,⁶¹ ahol a törökök jelentős károkat okoztak, miközben a velencei segítség elmaradt. A magyar királyság próbálta összeszedni magát, ám Tranquillus szerint a keresztény vezetők tétlensége és megosztottsága miatt a törökök akadálytalanul pusztították a környező területeket. A levél tragikus hangvétele megerősíti, hogy Tranquillus félelmei valóra váltak: a drinápolyi béke nem hozott tartós megoldást, csak tovább mélyítette a keresztény világ válságát.

Az 1569-es levél így nem csupán személyes számvetésként, hanem politikai és erkölcsi kiáltványként is értelmezhető. Tranquillus élesen bírálja a hatalom kompromisszumait és a keresztény világ önfeladását, miközben következetesen képviseli azt az álláspontot, hogy a béke csak a hit és az igazság szilárd alapjain érhető el. Ez a határozott kiállás nemcsak a korabeli politikai viszonyokat világítja meg, hanem időtálló üzenetet hordoz a hit, az erkölcs és a közösségi felelősségvállalás fontosságáról.

A történetírás fontossága

Tranquillus Andronicus 1571. június 30-án kelt levelében azonnal a tárgyra tér, amennyiben emlékezteti Verancsics Antalt azokra a jelentős feladatokra, amelyekkel barátja nem tudott foglalkozni, mivel hivatalos elfoglaltságai és felelősségei túlságosan lekötik. Az alábbi mondatban Tranquillus gondolata pontosan megfogalmazódik: „[...] ne halogasd tovább, hogy félretéve mindent, nekiláss neved örök dicsőségének és hírnevének megalapozásához.”⁶² Tranquillus ezzel arra buzdítja barátját, hogy kezdjen bele az írásba, amely nemcsak saját halhatatlanságát, hanem a történelem számára is maradandó értékeket teremthet.

A levél további részeiben Tranquillus méltatja Verancsics életpályáját, kiemelve, hogy milyen kiváló alapokkal indult Magyarországra, ahol alkalmasnak bizonyult jelentős ügyek intézésére.

⁶⁰ Ac mihi quidem videtur iis, qui hoc statu rerum decesserunt, non ereptam esse vitam, sed mortem potius Dei benignitate donatam, evaserunt enim e maximis malis, quibus nostra aetas abundat, fame, lue, variis mortibus, ac tumultibus bellorum gravissimis.

⁶¹ A levélben Tranquillus a velencei–török háború kontextusában ír a dalmáciai helyzetről. Bár Magyarországon a drinápolyi béke következtében béke uralkodott, Dalmácia továbbra is szenvedett a török támadásoktól és Velence támogatásának hiányától.

⁶² „[...] ne differas ceteris, praetermissis accingere te ad decus et famam nominis tui semptiarnam.” – VERANCICS, „Összes...” X. 215.

Felidézi, hogy Verancsics számos előkelő kormányzati és diplomáciai küldetésben vett részt, amelyek során János király, Ferdinánd császár és Miksa császár szolgálatában állt. Tranquillus hangsúlyozza, hogy ezek a sikerek Verancsics erényességének és szorgalmának köszönhetőek, amelyek révén elérte jelenlegi tisztségét és elismertségét.

Az érvelésben Tranquillus megfogalmazza, hogy miért tartja elengedhetetlennek Verancsics számára az írás megkezdését. Az alábbi sorokban így fogalmaz: „Nem illik azonban, hogy tehetséged kiválósága csupán e hivatal gyakorlásában nyugodjék meg; [...] hiszen minden egyszerre a halállal tűnik el, és nevük is már a temetésük pillanatában feledésbe merül.”⁶³ Tranquillus ezzel azt hangsúlyozza, hogy Verancsics zsenialitása nem merülhet ki a hivatalos teendőkben, hiszen az élettel együtt minden mulandó, és még a legnagyobb nevek is feledésbe merülhetnek. Ez alól csak az írás nyújt menekvést, amely az emlékezést és a halhatatlanságot biztosítja.

Tranquillus továbbá azt is kifejti, hogy a világ kezdete óta számos előkelő és figyelemre méltó személy élt, de közülük csupán kevesek emlékét őrizte meg az utókor. Azok, akiknek neve fennmaradt, ezt az írók zsenialitásának köszönhetik. Tranquillus példaként említi, hogy Herculesről⁶⁴ és más jeles személyiségekről sem értesülhattünk volna, ha az ő tetteiket nem örökítették volna meg az írások. Ennek alapján Tranquillus azt vallja, hogy az írás nemcsak az egyéni halhatatlanságot teszi lehetővé, hanem azokét is, akiket az írások megörökítenek. Ez a gondolat tükröződik az alábbi mondatban:

[...] őszintén arra biztatlak, hogy siess, amíg az életkorod engedi, az örökkévalóság felé, és vond el valamennyire idődet a köz- és magánügyektől, hogy azokat az órákat időnként az írásra fordítsd, mintha egy kellemes ligetbe vonulnál vissza, [...] miért ne szánád el magad az írásra, hogy nevedet az örökkévalóságnak ajánld, és azokat is megmentsd a feledéstől, akiknek tetteiről írsz.⁶⁵

Tranquillus ezekkel a szavakkal arra ösztönzi Verancsicsot, hogy a köz- és magánélet gondjai mellett szánjon időt az írásra, és használja fel tapasztalatait Pannónia történetének megörökítésére. Úgy véli, hogy a világ eseményeinek teljes körű történetírása hatalmas feladat

⁶³ „Non decet autem felicitatem ingenii tui in ista dumtaxat muneris administratione conquiescere; [...] omnia simul cum vita extinguuntur, eorum quoque nomina in ipso funere intereunt.” – VERANCICS, „Összes...” X. 217.

⁶⁴ [...] sem Herkules erőfeszítései, sem sokak kimagasló tettei nem jutottak volna el hozzánk [...]; Latin szöveg: [...] nec labores Herculis, nec multorum gestae res illustres ad nos pervenissent [...] – VERANCICS, „Összes...” X. 217.

⁶⁵ [...] te hortor ex animo, ut properes, dum aetas viget ad immortalitatem, et aliquid temporis subducas de curis publicis et domesticis, sub eisque horis interdum divertas ad scribendum, tanquam ad amoenum alioquod viridarium, [...] quin igitur apellas ad scribendum, et commendas tuum nomen aeternitati, atque eos etiam asseras a mortalitate, de quorum rebus gestis scribes. – VERANCICS, „Összes...” X. 217-218.

lenne, azonban Pannónia közelmúltbeli történéseinek megírása, amelyekkel Verancsics közvetlenül érintkezett, reális és szükséges vállalkozás. Tranquillus szerint ez nemcsak a magyar nemzet számára jelentene fontos szolgálatot, hanem Verancsics nevét is halhatatlanná tenné az utókor emlékezetében.

Verancsics Antal válaszevele, amely nyolc nappal Tranquillus Andronicus üzenetét követően, 1571. július 8-án kelt. A levél nyitánya meleg hangú és szívélyes, amely alátámasztja a két humanista közötti mély köteléket. Verancsics, felajánlotta barátjának, aki ekkor az előző fejezetben már érintett, velencei-török háború eseményeinek árnyékában élt, hogy tartózkodjon nála, elkerülve szülőföldjének kellemetlenségeit és veszélyeit. Javasolta, hogy éljen vele, és használja vagyonát úgy, mintha az a sajátja lenne. Bár Verancsics elismeri, hogy az élet nem lehet olyan kellemes Pozsonyban, mint Dalmáciában, hangsúlyozza, hogy Tranquillus így megszabadulhatna a háborús fenyegetésektől, és élvezhetné a támogató, nyugodt élet kényelmét. Így fogalmaz:

És ha esetleg megundorodtál a jelenlegi török háború félelmeitől és nehézségeitől, amelyek most egész Dalmáciát ostromolják és sújtják, kérlek, maradj itt velem, és élj az én helyzetem kínálta lehetőségekkel, mintha a sajátod lenne. Ne térj vissza hazád veszélyeihez és kellemetlenségeihez. Ha pedig itt nem tudnád olyan kellemesen élni az életed, mint Dalmácia és Itália politikai környezetében, legalább mentesülsz a jelenlegi háború veszélyeitől, és kényelmesen meglesz minden szükséges eszközöd az élet fenntartásához.⁶⁶

A levél következő részében Verancsics az írás kérdésére tér rá. Értékeli Tranquillus buzdítását, hogy írjon Pannónia eseményeiről, azonban beismeri, hogy jelenlegi körülményei mellett ez kivitelezhetetlen. Az alábbi mondat világosan kifejezi Verancsics nehézségeit: „[...] ezek teljesen megfosztottak az írás lehetőségétől; már a nyugalmat, a szabadidőt és a jó szerzők olvasását is elfelejtettem.”⁶⁷

Verancsics kifejti, hogy a történetírás olyan nyugalmat és magányt igényel, amelyek hiányában nem képes tollat ragadni. Az igazán fontos ugyanakkor az, hogy nincs ideje olvasni, és a jó szöveg, ahogy mondja is, a jó auktorok olvasásából fakad. A hivatalos és magánéleti teendők teljesen lekötik, és bár megérti Tranquillus érveit, ő maga képtelen megteremteni az íráshoz

⁶⁶ Et si forte metus ac molestias praesentis belli Turcici sis pertaesus, quo nunc tota Dalmatia oppugnatur ac premitur; hic mecum consiste, quaeso, et hac mea fortuna, ut tua, utere. Neque ad pericula et incommoda patriae revertaris. Ubi si ita iucunde vitam agere non poteris, ut in politicis Dalmatiae et Italiae; at saltem carebis praesentis belli periculis, et sustentandae vitae commodis commode potieris. – VERANCICS, „Összes...” X. 237.

⁶⁷ „[...] quae prorsus mihi omnem scribendi facultatem ademerunt; oblitus iam et quietis, et otii, et bonorum authorum lectionis.” – VERANCICS, „Összes...” X. 238.

szükséges feltételeket. Az elfoglaltságai mellett Verancsics azt is hangsúlyozza, hogy nem hajlandó a közügyek mellőzésére, mivel ez jelentős anyagi veszteséget vonna maga után. Ezt az alábbi mondatban foglalja össze: „[...] az erények a gazdagság mögött a második helyre szorulnak [...]”.⁶⁸

Verancsics a levél további részében két eltérő karrierstratégiát állít szembe egymással: a sajátját és Tranquillusét. Úgy véli, hogy Tranquillus is elérhette volna a politikai és diplomáciai siker útját, ha ezt választja. Ő viszont a tudósok édes magányát választotta a közügyek helyett. Verancsics őszintén bevallja, hogy számára a karrier fontosabb, minthogy az idejét az irodalom és a történelem tanulmányozásának szentelje. Azonban Tranquillus kérését nem utasítja el teljesen, és megígéri, hogy anyagot gyűjt és naplót vezet, amely egy későbbi történeti munka alapjául szolgálhat. Ennek megvalósításához azonban szüksége lenne nyugalomra és elvonultságra, amit soha nem tudott biztosítani magának.

Érvek és ellenérvek

Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal 1571-ben váltott két levele rendkívül érdekes lenyomata a humanista gondolkodás eltérő megközelítéseinek, ugyanakkor egy olyan baráti kapcsolat dokumentuma is, amely a kölcsönös tiszteleten alapult. A két levél összehasonlítása közben feltárnak az érvek és ellenérvek, amelyek az írás és a közügyek közötti feszültségeket érintik. Ez a diskurzus nemcsak a két barát eltérő életfelfogásáról tanúskodik, hanem a korabeli humanizmus alapvető dilemmáiról is.

Tranquillus levelében hangsúlyozza, hogy Verancsics tehetsége és közéleti tapasztalatai egyedülálló lehetőséget teremtenek arra, hogy a magyar történelem egy jelentős szakaszát megörökítse. Tranquillus arra kéri barátját, hogy szánjon időt az írásra, mert ezáltal nemcsak a saját halhatatlanságát biztosíthatja, hanem a magyar nemzet emlékezetét is gazdagíthatja. Tranquillus kérése nemcsak baráti buzdításként fogalmazódik meg, hanem az írás erkölcsi jelentőségét is kiemeli. Szerinte az írás nemcsak a szerző halhatatlanságát biztosítja, hanem azokét is, akiről az író megemlékezik. Tranquillus szemlélete szerint az írás az örökkévalóság közvetlen eszköze, amely által a múlt értékei és tapasztalatai az utókor számára is elérhetővé válnak.

Verancsics válaszlevelében őszintén elismeri Tranquillus érvelésének érvényességét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a történetíráshoz szükséges feltételek jelenleg nem adottak számára. Az érseki méltósággal járó feladatok és a magánéleti kötelezettségek teljesen lekötik,

⁶⁸ „[...] virtutes post opes secundum locum habent [...]” – VERANCICS, „Összes...” X. 238.

így nem tudja biztosítani a szükséges nyugalmat és elvonultságot. Verancsics arra is kitér, hogy az írás megkezdése anyagi és erkölcsi áldozatokat követelne tőle, amelyeket nem hajlandó meghozni. Véleménye szerint az élet gyakorlati oldalával is foglalkoznia kell, hiszen a gazdagság és az erények közötti egyensúly fenntartása számára prioritás.

A két levél közötti különbségek a két humanista eltérő életfelfogásából erednek. Míg Tranquillus az aktív diplomáciai pályafutása után a tudósi magányban találta meg hivatását, Verancsics élete és pályája központjában mindig is a politikai és egyházi karrierje állt. Ez a különbség nemcsak a két barát eltérő életútját tükrözi, hanem azt is, hogy a korabeli humanizmus miként próbálta összeegyeztetni az egyéni ambíciókat a közösségi felelősséggel. A levelezés azt is megmutatja, hogy Tranquillus és Verancsics miként élték meg az írás és a közügyek közötti dilemmát. Míg Tranquillus szerint az írás az erkölcsi kötelesség része, Verancsics úgy vélte, hogy a közösségért végzett hivatali munka legalább olyan fontos, mint az irodalmi tevékenység.

A két levél azonban nemcsak eltéréseiket, hanem barátságuk mélységét és egymás iránti tiszteletüket is jól tükrözi. Tranquillus mélyen elismerte Verancsics politikai és egyházi eredményeit, míg Verancsics nagyra értékelte Tranquillus tudományos munkásságát és humanista elkötelezettségét. Ez a kölcsönös elismerés a humanista gondolkodás alapvető értékeire világít rá, amelyek a barátságot és a közös célok iránti elkötelezettséget helyezték előtérbe. A két levélből kirajzolódó eltérő nézőpontok és életstratégiák nem akadályozták meg őket abban, hogy baráti viszonyukat fenntartsák, és tisztelettel forduljanak egymás munkássága felé. Ez a diskurzus így nemcsak a 16. századi humanizmus egyik legszebb példája, hanem örökérvényű tanulságokat is hordoz az értékek és ambíciók közötti egyensúly kereséséről.

Összegzés

A dolgozat Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal 1538-tól 1571-ig terjedő levelezésének elemzésével a két humanista barátságának és a korszak intellektuális közegének mélyebb megértését célozta meg. A levelezés három jelentősebb részét vizsgálva kibontakozik egy összetett, egymástól eltérő életfilozófiák és értékrendek által formált kapcsolat. Az 1538-as levelek első ránézésre egy barátság kríziseként értelmezhetők, azonban a szövegek részletes elemzése rávilágít, hogy Verancsics valószínűleg politikai céllal vette fel a kapcsolatot Tranquillusszal. A Gritti- emlékirat körüli spekulációk és a kortárs politikai játszmák Verancsics részéről tudatos taktikai lépést feltételeznek. Bár a levelek egy időre megszakadt kapcsolatot tükröznek, az 50-es évek újraéledő levelezése azt mutatja, hogy a barátság túlélte a politikai és személyes ellentéteket. Az 1569-es levél egy idős ember számvetésének tűnhet, azonban Tranquillus éles kritikát fogalmaz meg a drinápolyi békével szemben. A levél politikai és erkölcsi felelősségvállalást sürget, szembeállítva Tranquillus morális szilárdságát Verancsics pragmatikusabb megközelítésével. Ez az epizód különösen kiemeli a két humanista eltérő nézőpontjait és életstratégiáját. Az 1571-es levelek a barátságuk beérett szakaszát és a történetírás fontosságát helyezik előtérbe. Tranquillus a történetírás erkölcsi kötelességére hívja fel a figyelmet, míg Verancsics a karrier és az írás közötti feszültségről beszél. E levelek tükrözik a két humanista közötti filozófiai különbségeket: míg Verancsics az aktív politikai részvételben látta élete értelmét, Tranquillus az elmélyült intellektuális munkát és a visszavonult életet részesítette előnyben.

A három levélcsoport együttesen nemcsak a két humanista barátságának különböző rétegeit tárja fel, hanem a 16. századi humanista kultúra, politika és intellektuális párbeszéd összetettségét is bemutatja. A levelek személyes és történeti dimenziói egyszerre szolgálnak a korszak dokumentumaiként és a humanista eszmék érvényes lenyomataként, amelyek ma is értékes tanulságokat kínálnak.

Levél átírási szempontjai

A jelen levél Tranquillus Andronicus és Verancsics Antal levelezésének egy különleges darabja, amely kézirat formájában maradt fenn a Győri Egyházmegyei Levéltárban (GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.). Szalay László és Wenzel Gusztáv kiadása, amely Verancsics Antal összes munkáját tartalmazza, nem közli ezt a levelet, így eddig nyomtatott formában nem volt elérhető. A levelet az eredeti kézirat alapján írtam át, standardizáltam a nyelvezetet, kijavítottam a kéziratban található hibákat, amelyeket lábjegyzetben jeleztem. Bár a kézirat tartalmazott központosítást, szükség esetén változtattam rajta a szöveg érthetősége érdekében. A levelet filológiai apparátussal és részletes jegyzetekkel láttam el, amelyek az olvasó számára megkönnyítik a szöveg értelmezését.

A levél különös jelentőséggel bír dolgozatom szempontjából, mivel kapcsolódik az 1569-es levélhez, amely egyik fő témám. Emellett jól szemlélteti egy filológus munkájának komplexitását, beleértve az átírást, jegyzetelést és szövegelemzés feladatait. Ezzel egyúttal, ha egy kis darabkával is, de a már kiadott Verancsics-levelezés hiányosságainak pótlásához is hozzájárulok.

Tranquillus Andronicus Verancsics Antalnak

Trogir, 1570. szeptember 20.

Kézirat: GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.

1. Tranquillus részvétét fejezi ki Verancsicsnak, aki két számára fontos embert veszített el rövid időn belül. Tranquillus kifejti, hogy súlyos problémák terhelik majd a korszakot: éhínség, járványok és háborúk, valamint még nagyobb veszélyek várhatók a keresztények lelki hanyatlása és az ellenség túlereje miatt. – 2. Beszámol a dalmáciai helyzetről, ahol a velencei segítség hiányában több város elvesztette környező területeit, viszont Trogir sikeresen megmenekült.

Reverendissimo et Illustrissimo Domino Antonio Verantio Archiepiscopo Strigoniensi, et Regni Hungariae etc. Domino meo observandissimo.

[1.] Quod intra breve tempus, Reverendissime et Illustrissime Domine, duos fratres⁶⁹ amiseris, non arbitror te consolandum esse, qui ad omnes fortunae casus sic animum obfirmasti, ut
5 eorum, quae Dei voluntate fiunt, nihil tibi viro sapienti grave accidere possit. Ac mihi quidem videtur iis, qui hoc statu rerum decesserunt, non ereptam esse vitam, sed mortem potius Dei benignitate donatam, evaserunt enim e maximis malis, quibus nostra aetas abundat: fame, lue, variis mortibus ac tumultibus bellorum gravissimis.⁷⁰

Atque his graviora nobis impendere prospicio, utinam sim falsus vates, propter nostrorum viles
10 et abiectos animos et hostium praepotentium nimiam ferocitatem, assidue nostris cervicibus insultantium, qui nostro sanguine exsaturari nequeunt. Istam barbarorum⁷¹ immanitatem licet videant omnes, nemo tamen ad restinguendum commune incendium accurrit. Quod si quis extremo periculo coactus tuendorum finium causa, conductis nec idoneis ducibus, neque milite barbaris irrupentibus occurrit, a strenuis et expeditis facile victus iugum victoris accipit:

⁶⁹ Nem talállok erre vonatkozó információt, hogy kik lehettek ők pontosan. Valószínűnek tartom közelebbi rokonok lehettek, tekintve, hogy Traquillusnak is tudomása volt róla.

⁷⁰ Ez a felsorolás tükrözi a 16. századi Európa valóságát, különösen Közép- és Kelet-Európában, ahol az oszmánokkal való folyamatos konfliktusok, a háborús pusztítások, az éhínség és a pestis járványok gyakoriak voltak. Az Oszmán Birodalom folyamatos nyomása, a belső zűrzavarok és a természeti csapások súlyosan érintették a térséget. Itt konkrétan a negyedik velencei-török, vagyis a ciprusi háborúra célzott.

⁷¹ A „barbárok” kifejezés a korabeli humanista és keresztény retorikában az Oszmán Birodalomra utal. A 16. században az oszmánokat gyakran „barbároknak” nevezték Európában, mivel az Oszmán Birodalom fenyegette a keresztény Európát és komoly területi hódításokat hajtott végre, különösen a Balkánon és a Földközi-tenger térségében. A levél írásának idején az Oszmánok és a Velencei Köztársaság háborúban álltak Ciprus birtoklása miatt (1570–1573).

- 15 caeteri vicini⁷² hoc malo non deterrentur⁷³ putant secum feliciter actum esse, dum alii expugnantur, si aliquandiu vitam et libertatem prorogarint. In hanc mentis caecitatem prostrati sumus, et quotidie ruimus desperatione divini auxilii. Quippe tantum abest, ut expurgemus vitam a flagitiis, ut scientes et prudentes dies et noctes praecipitemur in deterius a maximo ad minimum.
- 20 [2.] Sed quidem deplorandis comunibus malis nullus est modus, iam his finem faciam, et me vertam ad privatas Dalmatiae calamitates. Veneti magna quidem et instructa classe navigarunt in mare Aegeum⁷⁴ animo frangendi vires barbarorum, qui anhelant, ut Christianorum opes penitus evertant, nos interim in Dalmatia destituti luimus poenas. Nam praeter multas praedationes et terrestres et maritimas Jadrae⁷⁵ et Sibenico⁷⁶ universus ager in continenti
- 25 ademptus est. Spalatum⁷⁷ paulum admodum frugum et vini propter continuas incursiones recepit. Tragurium⁷⁸ vero rara felicitate et suam messem in horrea condidit et in vindemia pristinum ius invitis hostibus tenuit.
- Vale et scribe, quae istic geruntur ac praecipue ut ipse vales, sic enim nos omnes tuos maximo gaudio affeceris.
- 30 Tragurii, XX. Septembris 1570. Servitor Tranquillus

⁷² Az Oszmán Birodalom által közvetlenül fenyegetett keresztény szomszédos területek, köztük Velence, Split, Šibenik, és más dalmát városok, amelyek saját magukra koncentráltak, miközben nem siettek a közös keresztény védelem támogatására.

⁷³ Javítva, kéziratban deterrentur szerepel

⁷⁴ A keresztény szövetségesek 1570-ben Krétán gyűjtötték össze 200 hajóból álló flottájukat, hogy segítsenek Ciprus védelmében. Miután azonban értesültek Nicosia elestéről (1570. szeptember 9.) és a mészárlásról, a flotta parancsnokai visszafordultak, felmentés nélkül hagyva a szigetet, amely végül oszmán kézre került.

⁷⁵ Zadar

⁷⁶ Šibenik

⁷⁷ Split

⁷⁸ Trogir

Bibliográfia

FELHASZNÁLT KÉZIRATOK:

OSZK Kt Fol. Lat. 3760.

OSZK Kt. Fol. Lat. 1681. I-IV.

GyEL GyKMLt Th 41. nr. 5200.

KIADOTT FORRÁSOK:

KRETSCHMAYR Henrik: *Adalékok Szapolyai János király történetéhez*. In: Történelmi Tár 1903, 199-229.

KULCSÁR Péter: *Krónikáink magyarul III/3 – Történelmi Források 3*. Budapest, 2008, 53-77.

VERANCICS Antal: *Összes munkái*, kiad. SZALAY László és WENZEL Gusztáv, 12 köt. Pest, 1857–1875

TRANQUILLUS Andronicus: *Pia precatio ad Deum*. kiad. STEINHOFER, Caspar, Bécs, 1566

FELHASZNÁLT IRODALOM:

BARTA Gábor: *Egy sikertelen humanista a 16. században [Andronicus Tranquillus]*. In: Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században. Szeged, 1988, 61–77.

CAVAZZA, Silvano: *Tranquillo Andronico e a guerra contra i Turchi, 1569–1571*. In: Rivista di Studi Ungheresi. Roma, 1986, 21–40.

CYTOWSKA, Maria: *Andronicus Tranquillus dalmata – a Łaski család és Zápolya János udvarának familiárisa*. In: Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969, 130–140.

GÁL-MLAKÁR Zsófia: *Verancsics Antal korának humanista hálózatában: Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica 14, 2. sz. 2009, 115-144.

LUKINICH Imre: *Tranquillus Andronicus életéhez*. LK, 1923, 179-186.

NEMES, Gábor: *Verancsics Antal győri irathagyatéka*. In: In labore fructus. Győr, 2011, 325–335.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: *Andronicus Tranquillus Dalmata und die Vita aulica*. In: Ziva antika. Skopljë, 1975, 202–209.